

УДК 141.7:2

Фомічова В.М. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, доцент

ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ

У статті аналізуються особливості співвідношення феномену соціальності, носієм якої є окремий суб'єкт, так і певні спільності. Взаємодія як необхідний контекст прояву соціальності розглядається через такі соціальні константи як норми та цінності, які супроводжують будь-який соціальний процес. Автор доводить необхідність урахування у відповідних дослідженнях дію механізму соціальної інтерференції.

Ключові слова: соціальна дія, тип взаємодії, соціальні факти, соціальна реальність, соціальні константи

В статье анализируются особенности соотношения феномена социальности, носителем которой есть как отдельный субъект, так и определенные общности. Взаимодействие как необходимый контекст проявления социальности рассматривается через такие константы: нормы и ценности, которые сопровождают любой социальный процесс. Автор подчеркивает необходимость учитывать в соответствующих исследованиях действие механизма социальной интерференции.

Ключевые слова: социальное действие, тип взаимодействия, социальные факты, социальная реальность, социальные константы

In the article the features of the phenomenon of sociality value are analyzed, the carrier of which is a separate entity and specific communities. Interaction as a necessary context of the manifestation of sociality is viewed through such social constants as norms and values that accompany any social process. The author argues the need to take into account within relevant studies the mechanism of social interference.

Key words: social action; type of interaction; social ranks; social reality; social constants

Актуальність теми дослідження пов'язана з сучасним станом українського суспільства, у якому людина, її цінності починають виступати орієнтирами в духовному житті всього народу.

Розбудова громадянського суспільства в Україні залежить від затвердження духовних надбань цілого людства, тому особливого значення набуває проблема формування свідомості людини, її психологічних установок, дослідження процесів особливостей формування соціальних уявлень. Переживання людини і висвітлюють її стан як відкритість існуючому світові й світам, які переживаються у її свідомості, коли вона «трансцендує» власне «я», тобто виходить поза власні межі. Уява людини робить її вільною, вона сама створює образи, які висвітлює в певних поняттях, у мові. Єдність формування процесів мислення та мови також є важливим моментом для аналізу тих змін, що відбуваються у свідомості людини. Мова є важливим засобом не тільки для спілкування людей, але й для описування того, що існує у світі та для відкриття нових світів. Такі зміни можуть бути як «зовнішнього» характеру (тобто, під впливом оточуючого довкілля), так і «внутрішнього» характеру (зміни індивідуального «я») - у їх органічній єдності.

Свідомість будується на основі переживання та індивідуального досвіду. Актуальними в цьому зв'язку постають дослідження впливів ЗМІ, проповідей, притч, оповідей.

Мета дослідження полягає у вивченні, яким чином впливають на формування свідомості такі тексти, передачі, видовища і, в який спосіб можна дослідити прояви саме переходу від повсякденних уявлень до соціальних? Це проблема, що потребує свого вирішення у багатоаспектності, тобто реалізації філософського, психологічного, релігійнознавчого, психіатричного підходів. Йдеться про екзистенцію людини, яка знаходиться у системі відносин з іншими людьми, з соціумом і, в залежності від цього ставлення, змінює власне внутрішнє «я».

Пошуки нової парадигми щодо пояснення, прогнозування та моделювання соціальної поведінки особистості призвели до чисельних дискусій, в які залучилися представники практично всіх галузей гуманітарного знання. В контексті такого міждисциплінарного підходу несподівано гостро постали питання визначення здавалось би всім відомим та зрозумілим таких термінів як: соціальна поведінка, соціальні спільності, соціальна реальність соціальна перспектива тощо, де родовим поняттям виступає саме поняття “соціальність”.

Відомий соціолог А.Г. Ефендієв взагалі ставить в центр предмету соціології соціальну дію та взаємодію людини, де соціальна дія має розглядатися як родове соціологічне поняття, як елементарна, але життєво здатна та саморозвиваючася мікросистема. “Соціальна дія, - пише А.Ефендієв, - це передумісний, цілеспрямований, поведінковий акт, який орієнтований на інших, їх можливі відповідні реакції”[1, с.120] Тут, звичайно, згадується М.Вебер, а також феноменологічна концепція П.Бергера, який підкреслював щодо суворого визначення поняття “соціальний”, то важко додати щось до формулювання Макса Вебера, який кваліфікував як “соціальну” ситуацію, коли люди в своїх діях орієнтуються на інших і де переплетення смислів, очікувань та поведінки, оснований на взаємній орієнтації, складає предмет соціологічного аналізу [2]

“Соціальна поведінка індивіда повністю обумовлено його належністю до соціальної спільності і тому що саме тут він отримує такі потужні імпульси поведінки, які ніде він більше не отримує, заради захисту інтересів своєї групи, прошарку, але особливо родини, національної, релігійної спільності, він піде на колосальні жертви, самопожертвування” [3, с.23].

Чисельні соціальні спільності в суспільстві пов’язуються історичними, психологічними, культурними, релігійними, моральними та іншими зв’язками та нормами. Саме в них в контексті буденної взаємодії формуються інтереси та мотиви поведінки, передаються уявлення, настрої, життєві установки та прагнення. “Таким чином, соціальна поведінка людини можлива як взаємодія всередині соціальної спільності та між ними. Це і є соціальне середовище суспільства, його соціальний вимір”[3, с.24].

З одного боку, нема сумніву, що будь-яку взаємодію між людьми слід вважати соціальною, з іншого – спільності, які виникають як результат взаємодії феноменологічно розрізнити досить важко. Адже, якщо слідувати веберовський традиції, то всі людські взаємодії можуть мати і мають певний суб’єктивний смисл, але різниці між спільностями, які утворюються в результаті цих взаємодій виходить немає. Так, взаємодія між коханими, між викладачем та студентом, між керівником та підлеглими, між лідером та натовпом тощо, звичайно насичені суб’єктивними смислами і орієнтовані так чи інакше на партнера (ів) – і це їх об’єднує. Але, зрозуміло, що звести ці види взаємодій до одного рівня, навіть через просту їх характеристику, практично неможливо. Звідси виникає проблема

визначення критеріїв диференціації видів спільності, причому за умов збереження їх спільного знаменника – взаємодії.

Цікавою точкою зору в даному контексті є підхід А.Бороноева та П.Смірнова, які вважають що, відправною точкою при диференціації різних типів спільностей має бути уявлення про провідний тип взаємодії, на підґрунті якого виникає те чи інше об'єднання людей. До речі, ця думка не є нової. Ще в працях П.Сорокіна зазначалося, що на основі особливих типів взаємодій можуть виникати якісно різні людські об'єднання.

Говорячи про діяльнісну взаємодію, Платон користується словом “держава”. Але грецький поліс поєднував в собі риси держави та суспільства. За думкою Платона, “держава... виникає,... коли кожен з нас не може задовольнити сам себе, але потребує ще багато чого... Кожна людина залучає то одного, то іншого для задоволення тієї чи іншої потреби. Переживаючи нужду багато в чому,... люди збираються разом, щоб знаходитися спільно та здійснювати допомогу один одному: таке спільне поселення і отримує у нас назву держави.... Його створюють наші потреби” [4, с. 145].

Цієї точки зору щодо принципового значення діяльнісної взаємодії для формування як соціальності зокрема, так і для суспільства загалом притримуються ті, хто покладає в основу існування суспільства принцип розподілення праці (в основному це прихильники Платона, Е.Дюркгейма,

К. Маркса). Але деякі вчені виокремлюють ще три принципово відмінних типу взаємодій, на яких може вибудовуватися соціальна система: мовно-комунікаційна, чуттєва, правове.

Мовно-комунікаційна взаємодія виникає в контексті обміну повідомленнями. Тією чи іншою мірою саме цей тип взаємодії покладав в основу соціального Аристотель. “Людина є істота суспільна більшою мірою, ніж бджоли та інші стадні тварини”, оскільки “одна й та ж людина з усіх живих істот обдарований мовленням. ...Голос виражає засмученість та радість, тому він властивий і іншим живим істотам....Але мовлення здатне виражати і то, що корисно і що шкідливе, ...що справедливо і що несправедливо. Це властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро та зло, справедливість та несправедливість тощо. А сукупність всього цього і створює основу родини та держави” [5, с.379]

Через декілька століть Н.Луман для побудови соціальної теорії використовує поняття “система”, “комунікація”, визначаючи суспільство “як оперативну закриту систему, яка складається із власних операцій, що виробляють комунікації із комунікацій”; “поняття комунікації стають вирішальним чинником для визначення поняття суспільство”. Тут комунікація розуміється як синтез інформації, повідомлення та розуміння і відбувається тільки за умов здійснення цього синтезу. Розрізнення інформації, повідомлення та розуміння необхідно для підтримки діяльності системи. Саме з цих уявлень виявляється, що конкретні люди вже є не стільки частиною суспільства, скільки частиною оточуючого середовища [6, с.31-32].

Власно кажучи, мовно-комунікаційну взаємодію вважають основоположною для суспільства і сучасні автори, які пишуть про “інформаційне суспільство”, “інформаційно-інтелектуальні цивілізації” тощо.

Чуттєва взаємодія виникає тоді, коли між партнерами по взаємодії виникають певні почуття. Деякими вченими стверджується, що різні почуття можуть стати основою соціальних зв'язків. Так, наприклад, почуття довіри, віра людей один в одного може обумовити існування спільності, адже без такої цієї віри не могло би існувати і само людське суспільство.

В.Солов'єв також висловлювався щодо ролі почуттів у створенні соціальної спільності, кажучи, що в основі суспільства знаходиться любов, оскільки "соціальні організми виробляються... життєвою творчою силою любові... Ця сила безпосередньо створює родину, а родина є утворюючим елементом будь-якого суспільства" [7, с.73].

Вольовий аспект взаємодії покладений, в першу чергу, в основу правових відносин. Звичайно, якщо волю розуміти не в психологічному сенсі, а в юридичному, тобто як здатність приймати рішення, яким мають підпорядковуватися інші. Уявлення про вольову взаємодію знаходяться в концепціях Т. Гоббса та Ж Руссо, коли мова йде про суспільний договір як висхідному пункті утворення суспільства або держави.

Щодо діяльнісного принципу, який може бути покладений в основу соціальних систем, то А.Бороноев та П.Смірнов кажуть наступне. "Діяльнісний зв'язок має стати відмінною ознакою суспільства як обов'язкова умова самозбереження суспільства. Неможна уявити собі суб'єкт, який не був би пов'язаний з оточуючим середовищем, а мі його елементами не відбувався обмін речовинами та енергією" [8, с.9]. Причому автори звертають увагу, що в сучасних умовах відбувається зміна питомої ваги саме діяльнісного аспекту у функціонуванні соціального. Це пов'язано з тим, що "потoki інформації, які супроводжують діяльнісну взаємодію, настільки великі і настільки важливі, що діяльнісний обмін стає неможливим при порушеннях в інформаційних системах" [8, с.10].

Звідси, можна уявити, що зрештою діяльнісна взаємодія може стати лише засобом забезпечення інформаційної взаємодії. Адже не випадково в суспільствознавстві все частіше зустрічається термін "інформаційне суспільство".

В свій час Е.Дюркгейм пропонував розглядати соціальні факти як "речі", допускаючи, що вони виступають як дещо зовнішнє по відношенню до індивіда та суспільства, підкреслюючи, що соціальні факти впізнаються за тією зовнішньою примусовою владою, яку вони мають над індивідами. Формуючись як зовнішні по відношенню до свідомості індивіда елементи соціального середовища, вони, в свою чергу, впливають на свідомість людей. Дюркгейм виокремлював загальні критерії та характеристики соціального факту, які можуть застосовуватися до всіх соціальних явищ. Явище може вважатися суспільним лише тоді, коли воно властиво більшості членів суспільства, тобто за умов його всезагальності. Поруч з цим, в сучасній соціології помітно розуміння того, що не тільки "чисто соціальні елементи" мають залучатися до дослідження соціальної реальності. Так, Н.Луман вважає, що елементи "середовища" соціальних систем – фізичні, хімічні, психічні реальності, складають органічний комплекс з соціальністю особистості, яка не відчуває диференціації соціального від несоціального, водночас знаходячись та діючи і в соціальній системі і в середовищі.

Зрозуміло, що мова не має йти про ототожнення соціальних фактів суспільства з несоціальними. Мова йде про прийняття реального,

функціонального за своїм впливом на суспільство та індивіда статусу соціальності. Саме через феномен можна по-новому розкрити межі соціального факту (Е.Дюркгейм), а також феномену інтерсуб'єктивності (А.Шюц).

Будь-який соціальний процес допускає наявність середовища, в яке він залучається. Елементом цього середовища, вочевидь, є не тільки соціальні утворення, але і природне середовище, яке включене в діяльність людини, а також весь штучний світ артефактів. Вони по-своєму включені в соціальні взаємодії і є не тільки фоном соціальних процесів, але й певною мірою впливають на характер соціальних взаємодій. Весь цей комплекс і складає соціальну реальність, яка являє собою динамічну єдність об'єктів та явищ соціокультурно-природного світу разом з людьми та їх свідомостями і пов'язаними з ними відносинами та взаємодіями.

Пояснюючи соціальну реальність як результат кореляції система-дія, В.Парсонс вбачав структурно-функціональну залежність соціальної системи цінностей та норм суспільства, які в свою чергу визначають та структурують соціальні ролі. Звідси, виконання соціальних ролей означає той чи інший нормативно-ціннісний стандарт, на базі якого і формується соціальна реальність. Разом з тим, норми та цінності як актуальна база об'єктивації традиційно розглядаються як соціальні константи, отримуючи статус об'єктивного фону соціальної реальності. При цьому виноситься за дужки факт людської інтерпретації та інституалізації норм, цінностей, правил, традицій, факт імманентної суб'єктивності, який входить в акти конструювання соціальної реальності.

Процес суб'єктивації має двухрівневий, двухдіпазонний характер. Перший рівень - це рівень сенсорно-чуттєвої суб'єктивації зовнішнього світу, на якому формуються чуттєві образи та діють орієнтировні рефлексії. Другий рівень допускає інтерпретацію, того, що сприйнято. А.Шюц пише, що світ культури є інтерсуб'єктивним, він "предстає перед нами як смисловий універсум, сукупність значень, які ми маємо інтерпретувати для того, щоб мати опору в цьому світі, дійти до згоди з ним". Таким чином необхідність конвенціональності в інтерпретації смислового універсуму полягає у можливості його співвіднесення з об'єктами соціальної реальності. "Всі об'єкти культури (інструменти, символи, мовні системи, твори мистецтва, соціальні інститути тощо) самим смислом своїм та походженням вказують на діяльність людських суб'єктів (...). Тому я не можу зрозуміти об'єкт культури, якщо його не співвіднести з діяльністю, завдяки якій він виник. Наприклад, я не розумію інструмент, не знаючи цілі, для якої він призначений; знак чи символ – не знаючи, що він представляє в розумі людини, який ними користується; інститут – не розуміючи, що він означає для людей, які по ньому орієнтують свою поведінку" [9, с.130].

Яким же чином інтерпретується людиною соціальна реальність? Тут, в основному, можливі два шляхи. З одного боку, це відбувається на основі вже заданого в суспільстві культурою пояснення, з іншого – на підґрунті соціокультурного багажу знань індивіда чи соціальної спільності. Результат суб'єктивації, який виникає у вигляді уявлень чи образів, у об'єктивістів та суб'єктивістів трактується по-різному. Перші уявляють цей результат як цілком об'єктивний, другі – як цілком суб'єктивний. Суб'єктивісти вважають цей результат як інтерпретовану соціальну реальність, яка і є єдиною реальністю, з

якою люди, хоча б на рівні буденної свідомості мають справу. Таким чином, дана позиція розуміє соціальний світ як смисловий світ, в якому люди діють, виходячи з соціально-суб'єктивної значущості на основі "світу значень, які наперед визначенні". І соціальна реальність конструюється суб'єктом на основі смислів та значень, що задаються суспільством або середовищем, в якому формувалася свідомість суб'єкта.

Про подібний ефект пише і Х.Ортега-і-Гассет. "Вважалося, що два суб'єкту мають приходити до різних істин. Тепер ми бачимо, що розходження між світами двох суб'єктів не має на увазі ложності одного з них. Навпаки, зрозуміло, що сприйняття одного має відрізнятися від іншого. Це розходження не є суперечливим, це доповнення"[10, с. 47].

Отже, ідея інтерсуб'єктивності має розумітися як результат конституючої діяльності свідомості "Я" та "інших". Крім того, феномен інтерсуб'єктивності може розглядатися і як результат цілісної діяльності людини, яка виражається і у вигляді матеріально-вещественних артефактів, і у вигляді видозміненого природного середовища (ліса, парки, поля, штучні моря та водосховища тощо), і, звичайно, у вигляді символів, знаків, творів мистецтва. Інтерсуб'єктивний універсум, зрештою, породжує феномен інтероб'єктивності. Останній являє собою знеособлену інтерпретацію властивостей, значень та якостей елементів соціальної реальності. Сприйняття соціальної реальності має допускати центр сприйняття, яким, зрозуміло, виступає людина. "Кожне життя є точкою зору на всесвіт" [10, с.47]. Але яким же чином з цих точок зору формується певна цілісна картина соціальної реальності?

Кожна людина "організує" світ в залежності від точки бачення світу саме цієї людини. Тому світ предстає перед окремою людиною в певній, відповідній даній людині, структурі. "Дві людини дивляться на один й той же пейзаж з різних точок зору. Вони вбачають, проте, не одне й те ж. Різниця у розташуванні призводить до того, що пейзаж організується різним чином перед очима кожного з них" [10, с.47]. Звідси, людина організує сприйняту реальність. Якщо змінюється місце, яке займається спостерігачем, змінюється й бачення реальності, і, відповідно, її організація. Реальність, таким чином, - це, те, що залежить від суб'єкту – носія точки зору – і від місця точки зору суб'єкту, тобто тієї реальності, яка оточує суб'єкта. В цієї реальності світу особливу роль відіграють "обставини", які багато в чому визначають життя людини. "Для того, щоб була можливість прийняти рішення, треба водночас надати свободу та обмеження, відносну детермінацію. Це виражається категорією "обставини". Життя завжди опиняється в певних обставинах, у розташуванні навколо неї – *circum-* речей та обличь. життя проходить не в пустому світі, світ життя конститутивно представляють собою обставини, цей світ тут, зараз. І обставини є чимось детермінованим, закритим, але в той же час відкритим, які мають внутрішню свободу, простір або підтвердженням напрямку руху, прийнятого рішення" [10, с.184]. Зрозуміло, що під обставинами вважаються не тільки предметний світ, але й світ культурний, історичний, соціальний. Соціальне життя підлягає постійно діючим обставинам. Тому простір і час часто називають об'єктивними інгредієнтами соціальної реальності.

Висновки: будь-яка соціальна реальність може розглядатися як певне соціальне поле, яке теж виступає як центр, який сприймає та організує цю

реальність. Адже феномен соціальної реальності властивий не тільки мікромасштабу соціальної реальності окремої людини. Вона проявляється і в соціальних цілісностях мезо- та макро-масштабності. Центром локальної соціальної реальності може виступити і соціальний інститут, організація, держава, уряд, регіон, навіть людство в цілому. Все залежить від того, соціальну реальність якого масштабу ми досліджуємо. Наприклад, досліджуючи певну соціальну групу, її соціальну реальність, треба мати на увазі дію механізму соціальної інтерференції. Так, складові соціальної реальності окремих членів групи, впливаючи один на одного, формують не тільки “образ”, але й все поле соціальної реальності даної соціальної групи, яке включає в себе не тільки явну, але й “трансцендентну” соціальну реальність. Звідси випливає необхідність дослідження всього простору інтерференції соціальних реальностей різної масштабності, які включаються в каузальне та детерміністське поле функціонування даної групи.

Список використаних джерел

1. Общая социология: учебное пособие /общ.ред. А.Г.Эфендиева. – М.: ИНФРА-М, 2000. -654 с.
 2. Бергер П. Приглашение в социологию. Гуманистическая перспектива /П.Бергер; пер. с англ. О.А. Обремко; под ред. Г.С.Батыгина. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 168 с.
 3. Мнацакян М.О. Социальное поведение, социальные общности, социальная реальность (О природе предмета социологической науки)/ М.О. Мнацакян // Социс. -2003. -№ 2 С.21-28.
 4. Платон. Государство . Сочинения: в 3 т./ Платон. - М., 1971. –Т.3, ч.1 - С. 145.
 5. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т.4: Политика. – 830с.
 6. Луман Н. Понятие общества /Н. Луман // Проблемы теоретической социологии./ под ред. А.О.Бороноев. -СПб.: ТОО ТК Петрополис, 1994. –С.25-42.
 7. Соловьев В.С. Смысл любви. Статья пятая / В.С.Соловьев // Русский эрос или философия любви в России. -М.: Современник, 1991. –С.232-265.
 8. Бороноев А.О. О понятиях «общество» и «социальное»/ А.О.Бороноев, П.И.Смирнов // Социс. -2003. -№ 8.- С.3-11.
 9. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц// Социальные. исследования. -1988. - №2. –С.129-137.
 - 10 Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Х.Ортега-и-Гассет. -М.: Наука, 1991. – 403 с.
- Отримано 15.08.2014 р.